

PATAKFALVI-CZIRJÁK ÁGNES

A felelősségtől a hitelességig

Az erdélyi magyar értelmiségi szerepek átalakulása

Bevezető

Gáll Ernő¹ a *Felelősség új határai* című könyvében a kollektív felelősséget, az írástudók, a holokauszt-túlélők, az erdélyi baloldali értelmiségiek felelősségét elemzi egy körülhatárolt, jól definiált és intézményesített pozícióból. Ez az *intézményesített pozíció* az erdélyi magyar (vagyis kisebbségi) értelmiségi állásaként fogható leginkább fel. A következőkben a Gáll Ernő-i gondolatok mentén próbálom számba venni azokat az értelmiségi szerepkörökben és a nyilvánosságban végbement változásokat, amelyek a rendszerváltás óta eltelt időszakot jellemzik. Arra a közegre koncentrálok, amelyben a közösségi identitás alakul, és amely a következőkben megfogalmazott hipotézis szerint nem teszi lehetővé a „felelősség” kérdésének tisztázását, hanem ehelyett a „hitelesség” kérdését feszegeti.

Gáll említett kötete alapvetően abból a viszonyból indul ki, amely az írástudók és közönségük, az erdélyi értelmiségiek és közösségük között fennáll, jobban mondva fennállt. Ez a viszony a „szellemi vezető” és a „nép” relacionális kapcsolatát feltételezi – egyik sem létezhet a másik nélkül. Másrészt ezt a viszonyt a saját szabályrendszer szerint működő nyilvánosság alakítja. Ezt azonban az értelmiség ellenőrzi, és az írás köré szerveződik. Az írás mint kollektív gyakorlat azonban egyszerre jelent társadalmi-, intézményi beágyazottságot („valahová írni”), kul-

¹ GALL Ernő: *A felelősség új határai*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.

turális „nyomokat” („ha van írás, létezik olvasóközönség is”) és közösség amnéziájának ellenszerét (megerősíti, feleleveníti a közösségi identitás fontos elemeit).

Mindezt a szociológia, például Pierre Bourdieu nyelvén úgy is megfogalmazhatnánk, hogy az értelmiség mezőjének egyik legjellemzőbb dinamikáját az a küzdelem adja, amely az értelmiség koncepciójának és tartalmának meghatározásáért folyik. Ugyanakkor ennek a küzdelemnek az is a tétje, hogy az értelmiségi pozícióhoz köthető értékek és tekintély artikulálódjon, a pozícióhoz szükséges erőforrások mozgósíthatóak és elérhetőek legyenek, valamint az értelmiséghez köthető kulturális termelés értékes tudásként jelenjen meg. Az értelmiségi szerep azonban a politikai cselekvésből folyamatosan kiszorulni látszik – különösen, ha Gáll pályafutásának időszakából indulunk ki –, ezért manapság inkább a közügyekben való megszólalás lehetőségéért, a tekintélyért és a hitelességért folyik a verseny.² Az elmúlt időszakban azzal kell szembesülnünk, hogy nemcsak a politikai szereplőkkel és az értelmiséggel szemben erősödik a bizalmatlanság, hanem a hagyományos politikai és értelmiségi osztályba és a demokratikus képviselőbe vetett bizalom is megroppant. Megfigyelhető, hogy nemzetközi szinten is létezik egyfajta tendencia arra, hogy egyes politikai szereplők a „nép” képviselőiként, a „nép” hiteles megjelenítőiként lépnek fel,³ elutasítva az intézményesült értelmiségi osztályt és felmutatva a hitelesség új ismérveit.⁴

² KRISTÓF Luca: *A magyar értelmiség reputációja*. PhD-dolgozat, 2011. Forrás: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/573/1/Kristof_Luca.pdf (Letöltve: 2017. 07. 28.)

³ Lásd például RUTH WODAK: The “Establishment”, the “Élites”, and the “People”: Who’s who? *Journal of Language and Politics*, 2017. Special Issue. Forrás: http://eprints.lancs.ac.uk/86929/1/Who_is_who2017revised.pdf (Letöltve: 2017. 07. 28.)

⁴ A nyilvánosság és hitelesség ismérveinek és a politika játékszabályainak változását az elmúlt év eseményei alapján sokan elemezték. Az „igazság utáni” („post-truth”) kifejezés talán a legfontosabb politológiai, médiaelemzési fogalomná vált. Stewart Lockie találón fogalmaz, amikor a tudósok és kutatók függetlenségét és objektivitását vitató „igazság utáni” politikát elemzi: „Elutasítanak minket, »eliteket«, mint annak a felépített rendszernek a fogaskerekét, amely elnyomja a szabad véleménynyilvánítást és kikényszeríti a politikai korrektséget. Az igazság utáni politika elvitatja azt a jogunkat, hogy

A következőkben azt vizsgálom, hogy az értelmiségi pozíció és annak tartalma hogyan változott az elmúlt évtizedekben az erdélyi magyar nyilvánosságban, ezt követően néhány észrevételt fogalmazok meg a nyilvánosság szerkezetével kapcsolatban. Arra a kérdésre szeretnék választ találni, hogy az erdélyi magyar (a székelyföldi példák miatt pedig székely) identitás artikulálása, tartalma fölött milyen csoportok versengenek, ez az erőter pedig a 2010-es évektől hogyan csatornázódik be a magyarországi politikai mezőbe, ugyanakkor az erdélyi magyar intézmények mennyire képesek ennek a versenynek teret és legitimációs alapot biztosítani, valamint ellenőrizni azt. Ehhez azonban azt fogom érinteni, hogy a romániai magyar média egyes termékei hogyan alakulnak niche-médiákká,⁵ a tudományos és értelmiségi diskurzusokat hogyan váltják fel az alternatív tudományos diskurzusok. A tudástermelés egy identitás-politikai keretbe ágyazódik – csak az reprezentálható hiteles tudásként, ami a magyar (vagy székely) identitás megerősítésére, történeti vonzatainak elemzésére szorítkozik. A tanulmány végén a felelősség és hitelesség kapcsán az identitásipar mechanizmusának három jellemzőjét elemzem, amelyek a populáris kultúra tömegtermelésének logikáját követik: a zsánert, a sorozatot és a sztárrendszert.

értelmiségiként (public intellectuals) viselkedjünk. Az antidemokratikusság vádjával visszaautasítják a mi hozzájárulásunkat a nyilvánossághoz – a mi megnyilvánulásunk elhallgattatja az átlag, hétköznapi igazi emberek hangját.” Stewart LOCKIE: Post-Thruth Politics and the Social Sciences. *Environmental Sociology*, 2017/3. 1. 1–7.

⁵ A niche-média fogalmát Sarah Thornton nyomán azokra a médiákra használom, amelyek a domináns lapokhoz, televízió-műsorokhoz és egyéb online és offline nyilvánossághoz képest egyfajta közös „érdeklődésen” – jelen esetben a romániai magyar „ügyek” és az erdélyi vagy székelyföldi identitás felmutatására – alapuló médiahálózatba ágyazódnak. Ilyen értelemben a magyarországi média egy domináns, úgymond hegemon központként működik, ehhez képest az erdélyi magyar és román visszaszorul egy helyi ügyeket tematizáló, másodlagos vagy speciális pozícióba. Thornton modelljét és a használt kritériumokat lásd: Sara THORNTON: *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*. Wesleyan University Press, London, 1996. 116–162.

Változó értelmiségi pozíciók és értelmiségi szerepek

Az értelmiség és közössége/közönsége közötti, adottnak tételezett viszony kerete jól megfogható Gáll Ernő kérdésfelvetésében, amikor az értelmiség felelősségét firtatja: „Mennyire lehet egy filozófus, egy szociológus felelős azokért a káros fejleményekért, amelyek rá való hivatkozással, mintegy az ő égisze alatt jöttek létre?”⁶ Majd kijelenti: „Nélkülözhetetlen különbséget tenni valamely gondolat és annak szerzője és az idő folyamán jelentkező befogadók reagálása között. Mennyire lehet az eszmék világában visszamenő hatállyal inkriminálni olyan következményekért, amelyeket vagy nem lehetett előre látni, vagy az eredeti gondolat eltorzítását jelentik.”⁷ Habár ez az idézet kizárólag az eszmékre vonatkoztatva járja körül a problémát, az értelmiségi és szaktudósi szerep összefonódása ennél jóval messzebbre mutat. Legtöbb esetben ezek a szerepek valamilyen fokon intézményesülnek, a tudás mainstreammivé válik, ezáltal pedig legitimálja és tekintéllyel ruházza fel az értelmiségi pozíciót. Tehát a felelősség nemcsak egy szakmai kérdés, hanem a pozícióval járó tekintély és a tudás monopolizálására bejelentett igény problematizálása is.

Ez a kritikai attitűd alapvetően szokatlan az erdélyi magyar értelmiségi pozíció összefüggésében; arra sokkal inkább jellemző egy autoriter, a tudás és informáltság által legitimált patriarchális szerep.⁸ Ebben a patriarchális szerepben a közönséget/közösséget a tévedhetetlenségről, a felmutatott irányok helyességéről, a folyamatos naprakészségről kell meggyőzni, a szerep hitelét pedig az „objektív” tudáshoz való (intézményes) hozzáférés alapozza meg. Azonban az erdélyi magyar értelmiségi po-

⁶ GÁLL Ernő: I. m. 9.

⁷ Uo. 10.

⁸ A „patriarchális szerepet” a Max Weber-i értelemben használom, vagyis mint ilyen a patriarchális uralom fogalmához kapcsolódik. Weber patriarchális uralmon olyan rendszert ért, amelyik az elvek és normák, a lefektetett szabályok helyett (bürokratikus uralom) személyes viszonyokon és tiszteleten alapul. A rendszer célja fenntartani ezt a személyes viszonyokban megcsontosodó hierarchiát, vagyis a hagyományokat és az adott rendet. MAX WEBER: *Politikai szociológia – Politikai közösségek. Az uralom*. Helikon Kiadó, Budapest, 2009. 161.

zíciónak azért is működhet a tekintély és a tudás monopolizálására való törekvés mentén, mert a szakértői szerep alapvetően egyszemélyes intézményként működik: egy-egy kutatási ágban vagy kérdésnek megvan „a” szakértője, és az ő személye nyilvánvalóan fonódik össze a területtel úgy a tudományos életben, mint a közéletben.

Az objektív tudás birtoklása ugyanakkor a közösség vezetésében felvállalt szereppel is össze kell fonódjon, így lényegében a Zygmunt Bauman által felvázolt értelmiségi kategorizálásban a törvényhozói (*legislator*) értelmiségi típusának felel meg.⁹ A törvényhozói szerep reprodukcióját annak intézményesülése teszi lehetővé, az intézményesülés pedig hozzájárul a kulturális hierarchia és a normák fenntartásához – ez azonban az elemzett esetben egyfajta „céhes logikát” követ, a törvényhozói szerep átadása leginkább a személyes elfogadásból és viszonyból fakad, nem az intézmény átlátható szabályainak megfelelően.¹⁰ Bauman ezt ellenpontoszza a posztmodern értelmiségi pozícióval, amely jobban reagál a megváltozott társadalmi körülményekre – vagyis a sokféle és sokrétű tudás szelektálásának felértékelődésére. A szerző hangsúlyozza, hogy a kihívás az értelmiségiek számára már nem a tudás megszerzése vagy a jól informáltság, hanem a hasznosítható, releváns ismeret, az információhalmaz szelektálása és helyes interpretálása a tét. A szerző ezt a szerepet a tolmácséhoz, fordítóéhoz (*interpreter*) hasonlítja. A fordító feladata, hogy leegyszerűsítse a kulturális hagyományok és a diskurzusok közötti átjárást és hozzáférhetővé tegye a kulturális tartalmakat.¹¹ Míg az előzőnek a társadalmi rend megtartásában van szerepe, addig ez a második típusú értelmiségi szerep nem vindikál önmagának hasonló funkciót. Szerepének alapját az adja, hogy hisz és elköteleződik egyfajta helyes vagy végleges interpretáció mellett, amely a közösségi érdekeket helyezi előtérbe, a közösség javát szolgálja.

⁹ Zygmunt BAUMANN: *Legislators and Interpreters: On Modernity, Postmodernity and Intellectuals*. Polity Press, Cambridge, 1987.

¹⁰ Gérard NOIRIEL: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemtudományról napjainkig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 11–21.

¹¹ Zygmunt BAUMANN: I. m.

Ugyanakkor az értelmiség egy másik elképzelés szerint az ideológiák, a szimbólumok és értékek létrehozásában, közvetítésében tölt be nélkülözhetetlen szerepet.¹² Gáll Ernő utolsó könyvében egyszerre találjuk meg ezeket az értelmiségi szereppel járó funkciókat, mindez pedig a népszolgálati habitusban¹³ ötvöződik. A népszolgálati habitusnak történeti hagyományai vannak Erdélyben: az erdélyi magyar értelmiségiek feladatuknak tekintették az erdélyi magyar közösség mint társadalmi egész problémáinak, helyzetének felkarolását és artikulálását – ami megerősítette *törvényhozói* szerepüket.¹⁴ A közösségen belül elfoglalt pozíciójuk és társadalmi tekintélyük is a közösséget érintő problémák megfogalmazását tette lehetővé,¹⁵ valamint az öndefiníciójukba is beépült a népszolgálati és a vezetői küldetéstudat.¹⁶ Másrészt a kulturális termelés intézményesített rendszerében az értelmiségiek feladata a filozófiai, esztétikai, politológiai és szociológiai tudásnak a saját társadalmi kontextusra való lefordítása, vagyis a közösség szolgálatába állítani és hozzáférhetővé tenni a külföldi, magyarországi vagy román tudományos eszméket. Tehát az értelmiségi csoportok a tudás fölött (vagy tudásként reprezentált anyag fölött) gyakorolt mo-

¹² Lásd például: Talcott PARSONS: A társadalmi rendszerről (Válogatás). *Szociológiai Füzetek*, 45. 1988., vagy Edward SHILS: *The Intellectuals and the Powers, and Other Essays*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 1972.

¹³ A népszolgálat fogalom, amire ebben az esetben utalok, az 1930-as évek erdélyi kontextusában működtetett politikai és társadalomszervezési ideológiát és ethoszt takarja, amely szerint a jó élet, a jó társadalom létrehozása az erdélyi magyar sajátosságok kulturális reprodukciójából, a párhuzamos kisebbségi társadalom létrehozásából és egyfajta keresztényi nemzeti elhivatottságból tevődik össze.

¹⁴ BARDI Nándor–FILEP Tamás Gusztáv–LŐRINCZ D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram Kiadó–Regio Könyvek, Pozsony, 2015.

¹⁵ Bővebben lásd: D. LŐRINCZ József: Az erdélyi magyar értelmiség – hivatás és pragmatizmus. In: Uó: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004. (Múltunk Könyvek) 32–66.

¹⁶ Tudásszociológiai perspektívából az értelmiségiek tevékenységének gerincét az adja, hogy saját meggyőződéseiket és a világhoz való viszonyukat a valóságként értelmezik és a nyilvánosság különböző tereiben így reprezentálják.

napóliumuk értelmében igényt tartottak társadalmi megbecsülésre és egyfajta hatalomra is.¹⁷

Az értelmiségi szerepkörrel kapcsolatban a szakirodalomban újra és újra feltevődik a kérdés, hogy az értelmiség egy része milyen szakértelem alapján vesz részt a közügyek megtárgyalásában és véleményének tekintélyként való reprezentációjában,¹⁸ főleg egy olyan történetileg terhelt kontextusban, mint a romániai nemzeti kommunizmus és az abban szerepet vállaló, intézményeket működtető magyar értelmiségi réteg. Az erdélyi magyar értelmiség az első világháború utáni évtizedektől kezdődően a „nép” képviselőjében, a kultúra védelmében találta meg a feladatát. Az értelmiség vált a kultúra fenntartóinak és az „asszimilálatlan nemzeti lét garanciájának” letéteményesévé.¹⁹ A rendszerváltás utáni politikai erővonalak kialakulásával és megcsontosodásával az értelmiségi csoportok „kultúravédő” szerepe és az „elnyomó hatalomban” való részvétele újra és újra tematizálódott, a velük szemben hangoztatott kritikák pedig becsatornázódtak egy értelmiségellenes, elitellenes diskurzusba. A népszolgálatához kötődő felelősség kérdése átalakult hitelességi kérdéssé: *ki képviselheti hitelesen a magyarság ügyét, ki öröködhet a közösségi identitás²⁰ tartalma felett?*

¹⁷ Peter Lawrence KING–Iván SZELÉNYI: *Theories of The New Class: Intellectuals and Power*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2004.

¹⁸ Stefan COLLINI: *Absent Minds: Intellectuals in Britain*. Oxford University Press, Oxford, 2006.

¹⁹ MIKLÓS Ágnes Kata: A népszolgálat és a hetvenes évek romániai magyar irodalmának nemzedéki vitái. In: BÁRDI Nándor–FILEP Tamás Gusztáv–LÓRINCZ D. József (szerk.): I. m. 232–248.

²⁰ Az erdélyi és főleg székelyföldi diskurzusok egyik jól artikulált része, kerete a nemzeti, közösségi identitáshoz kapcsolódik. Az identitás „megőrzése”, az identitás „ápolása”, „vállalása” folyamatosan megjelenik a nyilvános beszédben. Az identitás fogalma itt alapvetően olyan entitást jelöl, amely állandóként, változatlanlanként, esszenciálisan köti az egyént a közösségéhez, az identitást „fenyegető” tényezők pedig a közösség fennmaradását sodorják veszélybe. Másrészt ez a kultúra fogalom az antropológiából jól ismert szennyezés–tisztaság dichotómiáján keresztül levezetett kozmológiába is illeszthető, ebből megérthető az erkölcsi rend. A „beszennyeződés” ebben az értelemben a magyar kultúra térvessztését, tekintélyének elvesztését jelenti – ennek megakadályozása, vagy a rituális „tisztítás” gyakorlatai a mindenkori népszolgálatot teljesítő, hiteles szereplők feladata.

Ezzel összefüggésben a rendszerváltás utáni időszakban két meghatározó folyamat játszódott le az értelmiségi pozíciók átalakulásában: egyrészt elkezdődött a tudományágaknak megfelelő professzionalizálódás, de megmaradt az „egyszemélyes intézmény” struktúra; másrészt a nyilvánosságok szegmentálódásával egyre nagyobb teret nyertek az értelmiségellenes diskurzusok. A későbbiekben főleg a másodikra szeretnék példákkel, interjúrészletekkel rámutatni. Mindez meghatározta a hagyományos értelemben vett értelmiség közügyekhez való viszonyát, a professzionalizálódás során ezek a szereplők a tudományos nyilvánosságokba csatornázódnak be, a hagyományos média felületeiről pedig kiszorulnak, ugyanakkor a médiában egyre kisebb lesz a távolság az ellenőrzött és az álhírek, a kutatásokkal bizonyított megállapítások és a vélekedések között. A szaktudás és értelmiségi habitust felváltja a hitelesség.

Az értelmiségi hagyományok intézményes háttere

A Gáll Ernő által képviselt értelmiségi generáció habitusában a népszolgálati elköteleződés lehetővé tette a szakértelmiségi és a nyilvánosságban véleményt formáló művész-/tudósszerepek összefonódását. Ez annak is köszönhető volt, hogy a nyilvánosság különböző színtereit – főleg a médiatermékek és értelmiségi lapok szerkesztését, tartalmát – ugyanazok a szereplők működtették és ellenőrizték, akik a kulturális tartalmakat létrehozták. Ezért az intézményes beágyazottság és a személyes tekintély biztosította számukra a megszólalás lehetőségét és a társadalmi problémák artikulációját. Másrészt az államilag ellenőrzött és fenntartott romániai magyar kulturális termelés mindössze erre az egyetlen területre zsugorodott, ahogy elemzésében Magyarai Tivadar fogalmaz: „a hivatalos román propaganda azzal dicsekedett, hogy működik magyar nyelvű sajtó, és sokszor erre mutatott, cáfolandó, hogy beolvasztási politikát folytat. Akkoriban lehetett, sőt kellett is a magyar kiadványoknak előfizetőket toborozni vállalatoknál, iskoláknál, és az akkori pártállami gazdálkodás jegyében olcsón kínálni

a sajtótermékeket – s ezzel nagyobb példányszámot értek el, mint amilyenre természetes módon juthatnak az elitkulturári kiadványok”.²¹ Ez az illuzórikus elképzelés megerősítette az értelmiségben saját szerepének megkerülhetetlenségét. Másrészt megerősítette az értelmiségi szerep korábban rögzült hagyományait is: az értelmiség középkorú vagy idősebb férfiak társasága, akiknek az elsődleges közlési formája az írás, a pozíciók „az apáktól”, vagyis a rangidós kulcsszereplőktől függnék.

Az értelmiségi pozícióhoz hozzátartozott, hogy interiorizálták a „nép” felemeléséért és civilizálásáért folytatott erőfeszítéseket, így a „nép” és az „értelmiségi” között megmaradt a hatalmi aszimmetria, és újratermelődött a paternalista struktúra. Ez a struktúra kedvez a tisztelet és a személyes viszony mentén kialakuló leköteleződési és szívességi rendszerek fenntartásának.²²

Az erdélyi magyar társadalomban a hierarchikus szervezőelv nemcsak a hatalmi aszimmetria fenntartását, hanem az etnikai és (ebből kiépített) társadalmi határok újratermelését is lehetővé tette (az úgynevezett „párhuzamos magyar világot”). A párhuzamos magyar világ képe a rendszerváltás előtti időszakra is visszavetül, és a hétköznapi és intézményes ellenállás (lapok, kiadók, szerkesztők) mítoszát erősíti. Ezzel szemben több kutatás elemezte az értelmiségi réteg szerepét a romániai elnyomó hatalmi rendszer működtetésében és a közösség reprezentációjának alakításában. Ezek közül az egyik legérdekesebb a „hargitaiság” mint regionális identitás kialakítása.²³ A „hargitaiság” megkonstruálása kapcsán a kutatók azt elemezték, hogy a helyi értelmiségi csoportok hogyan választották ki az identitás építőelemeit, milyen technikákkal kezdték el terjeszteni. A sajtó, a közösségi ünnepek, a hétköznapi fogyasztás szín-

²¹ MAGYARI Tivadar: A romániai magyar média. *Médiakutató*, 2000. ősz. 95–107. Forrás: http://epa.oszk.hu/03000/03056/00001/EPA03056_mediakutato_2000_osz_09.html (Letöltve: 2017. 07. 28.)

²² Max WEBER: I. m. 161.

²³ Lásd például a „hargitaiságot”: BIRÓ A. Zoltán–BODÓ Julianna: A „hargitaiság”. Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. In: BODÓ Julianna: *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 195–210.

terei mind olyan reprezentációs felületnek bizonyultak, amely alkalmas volt az új identitás elfogadtatására.²⁴

Az erdélyi magyar értelmiségi szerepkör fenntartásának feltételei azonban a rendszerváltás után megváltoztak. A kialakult politikai réteg egyrészt az értelmiségiekből verbuválódott, másrészt elsődleges feladatának gondolta a kialakult intézmények további támogatását, aminek azonban anyagi feltételeit is biztosítani kellett. A fenntartáshoz a román állami forrásokat magyarországi támogatásokkal kellett kiegészíteni, ami a függőségi viszonyok megsokszorozódását hozta magával, és aszimmetrikus politikai alkukba kényszerítette a politikai és az értelmiségi osztályt.²⁵ A rendszerváltás utáni időszakban az erdélyi magyar társadalomépítési projektben prioritásként fogalmazódott meg az intézményépítés és a magyar szaktudományos közösségek támogatása. A folyóiratok hálózata beszűkült ugyan, de megmaradhatott az értelmiségiek nyilvánosságaként és rekrutációs színtereként. A nyomtatott sajtó visszaszorulásával az online média felületei is hasonlóan szerveződtek. Ezek a fórumok azonban sokszor jelentéktelennek bizonyultak, és jó részük nem tudott eltávolodni a weberi értelemben vett patriarchális struktúrától, a személyes viszonyok és a tekintély mozgóterő maradt a nyilvánosságban.

A politikumtól és a finanszírozóktól való függés rontja annak a lehetőségét, hogy a média betöltse eredetileg meghatározott funkcióját. Egyrészt azt a funkcióját, hogy ellenőrizze és vizsgálja felül a politikum működését, másrészt, hogy a tudás és információk ellenőrzött tartalmait minél szélesebb körben terjessze. A hagyományos értelmiségi csoportok időszakos összefonódásai a politikai réteggel és a finanszírozási problémákból fakadó kiszolgáltatottsága az értelmiséggellenes diskurzusoknak ágyaznak meg. A következőkben a nyilvánosságnak a strukturális jellemzőit és a kulturális hagyományait elemzem.

²⁴ BIRÓ A. Zoltán–BODÓ Julianna: I. m.

²⁵ KISS Tamás: Marginalizáció, etnikai párhuzamosság és aszimmetrikus akkomodáció. Az erdélyi magyar közösséget érintő társadalmi és politikai folyamatok. *Magyar Kisebbség*, 2015/1–2. 30–64.

Töredező nyilvánosság

Kutatások sora vizsgálta már azt a kérdést, hogy az erdélyi magyar nyilvánosság változásait milyen folyamatok és intézmények (lapok, portálok) mentén lehet megragadni,²⁶ itt mégis szükségesnek érzem összefoglalni azokat a fontosabb fordulópontokat, amelyek befolyásolják azt és a benne működő értelmiségi pozíciót. A romániai magyar médiát kettősség jellemzi: mindamелlett, hogy a romániai közegről tudósít, a lokális ügyeket és véleményeket hangsúlyozza, azok referenciakereteit használja, több szálon kötődik a magyarországi médiához, médiatartalmakhoz és finanszírozáshoz. A kilencvenes évektől kezdődően a magyar kormányzat változó struktúrákon keresztül támogatta az erdélyi magyar médiát (Illyés Közalapítvány, Határon Túli Magyarok Hivatala, Szülőföld Alap, Bethlen Gábor Alap).

A nyilvánosság struktúrája szempontjából az egyik legfontosabb fejlemény, hogy a rendszerváltás után az erdélyi magyar média megörökölte a pártállamban meglévő infrastruktúrát, illetve a helyi, regionális napilapok rendszerét, legtöbbször megtartva a munkatársak egy részét is. Ugyanakkor ezek a médiafelületek kikerültek a közvetlen cenzúra alól. A helyi napilapok olvasóközönsége kifejezetten stabil piacot biztosít, a médiafogyasztási szokások közül a regionális magyar nyelvű lapok a legbeágyazottabbak társadalmilag: Székelyföldön például a székelyudvarhelyi *Udvarhelyi Híradó*, Sepsiszentgyörgyön a *Háromszék*, Marosvásárhelyen a *Népújság* és Csíkszeredában a *Hargita Népe*, de ugyanígy Kolozsváron a *Szabadság* című napilap mind stabil és nagyszámú olvasóközönséggel alakult újjá. A két „országos” (valójában erdélyi magyar) napilap (a *Romániai Magyar Szó*, majd 2005-től *Új Magyar Szó*, később maszol.ro internetes portál és a *Krónika*) közül csak az 1999-óta működő, FIDESZ-közel *Krónika* maradt meg a piacon. 2010 óta a magyarországi politikai befolyás egyértelművé tette az erdélyi magyar nyilvánosság addig is érzékelhető kiszolgáltatottságát. Sipos Zoltán tényfeltáró újságíró, az erdélyi magyar sajtó egyik

²⁶ MAGYARI Tivadar: I. m.; PAPP Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után*. Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2005.

kulcsfigurája leírja, az erdélyi nyilvánosság három nagyobb médiaérdekeltségre bomlott fel:²⁷ a magyar kormány által működtetett médiavilágba becsatornázott Székelyhon csoportra (egy sor napilappal és hírportállal), az Romániai Magyar Demokrata Szövetséghez (RMDSZ) köthető romániai magyar „közmediára” és a Transindexre, amely sokáig RMDSZ-érdekeltségű tulajdonban volt. A helyi és regionális lapok érdekes módon nem az RMDSZ közvetítésével csatornázódtak be a magyarországi médiatérbe, hanem *egyfajta niche-médiaként, amelyek a lokális és a magyar ügyeket összekapcsolják, és a helyi olvasóközönség igényeit szolgálják ki.*

A romániai magyar nyilvánosság kulturális tartalmainak előállításával kapcsolatban Magyar Tivadar elemzésében találunk olyan támpontokat, amelyek fontosak az értelmiségi szerep és pozíció megértéséhez és az átalakulások beazonosításához.²⁸ Az újságírói (tágabban értelmiségi) szereppel kapcsolatban a kutató három fontos jellemzőre hívja fel a figyelmet: az aprofesszionalizmusra – figyelmen kívül hagyják a szakmai követelményeket és ismereteket, helyette sajátos szakmai eljárásrend érvényesül; másrészt az irodalmiasságra –, arra a széles körben elterjedt nézetre, hogy a mindenkori nyilvánosságban megszólaló a szépirodalom vonzáskörébe kell tartozzon; harmadrészt az akkomercializmusra – az üzleti szellem hiányára. Ezek a kritikai megjegyzések a húszéves távlat ellenére is tartják magukat, attól eltekintve, hogy ez már egyfajta niche-médiájává zsugorodott a magyar médiatérnek.

Mindhárom jellemző erősíti azt az elképzelést, miszerint az erdélyi magyar társadalom a magaskultúra, a civilizált világ *védőbástyájaként* működik. A „magaskultúra” mellett megtaláljuk ezek populárisabb műfajait, például az ezoterikus történelemszemlélet különböző megnyilvánulásait, a messianisztikus és tradicionalista világszemléletet, a „magaskultúra” kri-

²⁷ SIPOS Zoltán a témában megjelent újságcikkei: Forrás: <http://sipi.transindex.ro/?cikk=928>, <https://erdely.atlatszo.hu/2017/06/05/magahoz-edesgette-a-fidesz-az-erdelyi-magyar-online-sajtot/> és <https://erdely.atlatszo.hu/2017/08/02/a-magyar-kormanyhoz-kozel-allo-befektetoe-a-bihari-naploes-az-erdon-ro/>. (Letöltve: 2017. 07. 30.)

²⁸ MAGYARI Tivadar: I. m.

tikátlan tekintélyét, valamint a két világháború közötti irodalmi élet referenciális keretét. Másrészt, mivel a magaskultúra intézményei és termékei körül kialakult egy olyan diskurzus, amely *a kulturális termelést megfelelteti a kisebbségi közösség egzisztenciális feltételeivel, a kulturális termelés az identitáspolitikai alappillérvé vált.* Tehát alapvetően minden társadalmi kérdés a közösséget érintő egzisztenciális problémává, identitáskérdéssé alakul át, amiből az következik, hogy a társadalmi problémák identitáspolitikai válaszokkal tűnnek feloldhatóvá. A közügyekben megszólaló cselekvő így akkor lesz hiteles, ha identitáspolitikai szempontokat is figyelembe vesz, identitáspolitikai problémák irányába „téríti el” a gazdasági, esztétikai, társadalmi vagy történeti kérdéseket.²⁹

Az identitáspolitikai hangsúlyos jelenléte ugyanakkor a finanszírozói oldal elvárásaival is egybeesik: a budapesti hatalom számára fontos és hasznos, hogy az erdélyi kulturális termelésben a nemzeti jelleg legyen a központi téma, mivel ez a pártpolitikákban testet öltő hitelességi versenyben könnyen hasznosítható. A nemzeti hitelesség és identitáspolitikai kérdések felértékelődnek, az autentikus erdélyi/székelyföldi reprezentáció újratermelődik. Ennek a mechanizmusa figyelhető meg az Előretolt Helyőrség elnevezésű értelmiségi társaság magyarországi karrierjével is, a magyar hatalom számára a definíció szerint hiteles erdélyi író társaság jó eszközzé vált arra, hogy a magyar irodalmi életet kiszervezzék a kialakult intézmények és hierarchiák rendjéből. Másrészt, mivel a szervezet úgymond áttelepült Budapestre, ahogy hasonló esetekben is, nem az erdélyi intézmények minőségbiztosítása és finanszíroz-

²⁹ Több szerző különbözőképpen fogta meg ezt a tipikusan kisebbségi jelenséget, Papp Z. Attila az erdélyi magyar újságírókról készült kutatásában keretizmusnak nevezi azt a „nemzetmegtartó”, népszolgálati ethoszt, amely meghatározza a szakmai tevékenységeket, a tudásközvetítés és a valóság értelmezésének jellemző keretét. Lásd: PAPP Z. Attila: A kisebbségi sajtó értelmezési keretei. *Pro Minoritate*, 2009/4. Forrás: <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2009/ProMino09-4-01-Papp.pdf> (Letöltve: 2017. 07. 30.) Egrý Gábor legutóbbi könyvében az identitáspolitikai fogalmat használja a nemzetiesítő, nemzeti keretre. Lásd: EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944 között.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.

zásának megoldása a fő cél, hanem az erdélyi reprezentációkban meggyökerezett nemzeti hitelesség hatalmi érdekek mentén való felhasználása. Ezzel szorosan összefügg az is, hogy a nyilvánosság struktúráinak és a finanszírozás feltételeinek megváltozása, a budapesti és bukaresti függés mára gyakorlatilag súlytalanná tette azt a kritikai értelmiségi ethoszt, amelyben Gáll Ernő és az őt körülvevők jó része hitt.

A romániai magyar nyilvánosság strukturális változásait az értelmiségi szerepek és a gazdasági feltételek mellett az is magyarázza, hogy a legolvasottabb székelyföldi napilapok rácsatlakoztak a magyarországi centralizálódó mediális térre, mégpedig olyan módon, hogy kiszolgálják az egységesített médiapiac niche-szegmenseit is. Funkcióikban ezek a platformok az identitás és a „magyarsághoz” való kötődés megerősítését teszik lehetővé, ahogyan a magyarországi tömegmédia egyéb fórumai is, de ezek a helyi igényeket és a központból érkező elvárásokat is képesek összeegyeztetni. Erre láttunk sokszorosán példát a magyar állam által finanszírozott bevándorlásellenes kampány során. A helyi, regionális lapok ugyanúgy tudósítottak a több száz kilométerre történő banális incidensekről (kódobálás, ételosztás során fellépő, helyben kezelhető problémák), mintha a helyi lakosságot fenyegetnék, másrészt a terepismeretüknek köszönhetően a helyi olvasóközönség számára olyan keretekbe helyezték a napi, budapesti propaganda által termelt információkat, amelyek ismerőssé, emészthetővé és a helyi gyakorlatokba ágyazhatóvá tették őket. A nyilvánosság ugyanakkor nemcsak abban tölt be fontos szerepet, hogy meghatározza, reprezentálja a közösséget, hanem a jelentésalakítások eszköze is – ebben egymásra épülnek a központ által diktált propagandaelemek és a rájuk érkező helyi válaszok. *Ebben a megváltozott struktúrában újra vizsgálni kell, hogy a hatalom hogyan és miként jeleníti meg a közösséget, ki és milyen ismérvek alapján határozza meg a közösséghez való tartozás feltételeit.*

A következőkben ezzel az alternatív tudástermeléssel, a magyarországi identitáspolitikai diskurzusok mainstreammé válásával foglalkozom.

Importált identitáspolitikák és helyi hagyományok

A nyilvánosság szerkezetének és a politikai retorikának az elemzése az elmúlt pár évben hatalmas szakirodalmat eredményezett, a különböző kérdésfelvetéseket és kutatási irányokat három pontban lehetne összefoglalni: egyrészt a kutatók arra keresik a választ, hogy az Európai Unióba és intézményeibe vetett hit hogyan változott a gazdasági válság, a menekültválság és a megsokszorozódó terrortámadások nyomán.³⁰ Másrészt a politika intézményeibe és a politikai pártokba vetett bizalom is meggyengült, a populista és radikális jobboldali politikai erők egyre nagyobb befolyást szereznek, és úgy mutatják be magukat, mint a „nép megmentői” és a nép „hiteles képviselői” a hagyományos politikai osztállyal szemben.³¹ Harmadrészt pedig beindult egy nemzetközileg is észlelhető, „újraneveztetési” folyamat, amely a problémákat a nemzetállami érdekek háttérbe szorulásaként értelmezi, és amellett érvel, hogy csak a nemzetállami keret (amely az etnokulturális és az adott civilizációs szintet elérő közösségen alapul) képes magát megvédeni a „kül-
ső”, „idegen” kultúrákkal szemben.³²

A legtöbb kutatás azt nézi meg, hogy egyes európai országokban a válság, a radikális és populista politikai vezetők fogadtatása, a hagyományos értelmiségi és politikai osztály elutasítása és a muszlimellenesség milyen méreteket ölt, milyen diskurzusokat és ellendiskurzusokat alakít ki, és ez hogyan hat vissza a nemzeti identitásra, a Másik fogalmának újradefiniálására. A kutatások legfontosabb megállapításai, hogy a politikai kommunikáció átalakulásával és az eddig a radikális jobboldalra jellemző diskurzusok és retorikák mainstreamm

³⁰ Jo ANGOURI–Ruth WODAK: 'They became big in the shadow of the crisis': The Greek success story and the rise of the far right. *Discourse and Society*, 2014/4. 540–565.

³¹ Lásd Arlie Russel HOCHSCHILD: *Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. The New Press, New York, 2016.; Ruth WODAK: Prejudice, Racism, and Discourse. In: Anton PELINKA–Karin BISCHOF–Karin STÖGNER (eds.): *Handbook of Prejudice*. Cambria Press, New York, 2009. 409–443.; Ruth WODAK: *The "Establishment"*. I. m.

³² Ruth Wodak ezt a félelem politikájának nevezi: Ruth WODAK: *The Politics of Fear: What Right-wing Populist Discourses Mean*. Sage, London, 2015.

válásával a politikai cselekvés a hagyományos értelmiségi és politikai osztály számára beszűkül, a hiteles információhoz való hozzáférést megnehezíti az, hogy a hétköznapi tapasztalatokra és percepciókra épülnek rá a xenofób, nacionalista ideológiák. Az erdélyi magyar tapasztalatok, például az elszegényedés, a külföldi munkavállalás és hasonló strukturális problémákra adott válaszok artikulálását 2010-ig leginkább a radikális jobboldali szcena vállalta fel,³³ ez vált a menekültválsággal mainstreammé, és lett a kormánypropaganda révén az erdélyi sajtóban és egyéb médiatermékekben is domináns.

A romániai magyar nyilvánosságban a strukturális problémák artikulálása a magyarországi médiatér közvetítésével történik. Habár az ezekre a válságokra és átalakulásokra adott válaszok is magukon viselik a lokalitás különböző jegyeit, a kisebbségi történeti referenciákat és a kulturális termelés hagyományos struktúráit, ideológiailag, nyelvezetében és retorikailag teljesen belesimulnak a magyar médiatérbe. A kritikai értelmiség erodálódott és beszűkült intézményei nem tudják ezzel a médiatérrel felvenni a versenyt. Az ő szerepük nemcsak intézményesen lehetetlenül el, hanem abban is, hogy ellenőrizni tudják a nemzeti, közösségi identitás artikulációját, tartalmát.

A következőkben ezeknek a globális problémáknak a lokális, székelyföldi válaszaival foglalkozom: elsősorban azzal, hogy a nemzethez való tartozás hogyan értékelődik fel a globális válságok kapcsán, és hogyan alakul át a hétköznapiokban a tudással kapcsolatos elvárás. Az előzőekben elemzett romániai magyar média intellektualizáló és irodalmias jellege hasonlóan meghatározó a nemzeti identitás megélésének terei, körülményei vonatkozásában is. A nemzethez való tartozás megélésének terepeit a nemzeti ünnepek, az ott elhangzó beszédek, rendszertint a pátosz és emelkedett hangulat lengi be.

A nemzeti önazonosság megélését hagyományosan egyfajta ritualizált, morális parancsokkal körbebástyázott diskur-

³³Lásd a magyarországi eset leírását: FEISCHMIDT Margit–GLÓZER Rita–KASZNAR Katalin–ILYÉS Zoltán–ZAKARIÁS Ildikó: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. L'Harmattan Kiadó–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014.

zus tette lehetővé. Így a megélhető identitás és a közösségi élményekhez való hozzáférés a magaskultúra és vallási ritusok szabályainak megfelelően, annak határait betartva alakult. A nyilvánosság szerkezetváltozásával, a hírforrások diverzifikálódásával, az értelmiségi pozíciók átalakulásával és az identitás megélésének kiszélesedő színtereivel a nacionalizmus súlypontja a populáris kultúratermelésbe helyeződik át. Tehát nem a tradicionális értelmiség és politikai réteg játszik már kizárólag szerepet a magyar nacionalizmus meghatározásában, hanem olyan civil aktorok, szubkulturális szereplők, radikális jobboldali, esetenként újbaloldali politika és média, ami az identitáspolitikákban is egy új irányt jelöl ki. Ez az új irány a magaskultúra és a közösség értékeinek ünnepélyes felmutatása mellett – vagy helyett – a hétköznapi fogyasztásra, a hétköznapi élményre, a szabadidős tevékenységekre és emlékezetpolitikai mozzanatokra, valamint ellenkulturális gyakorlatokra helyezi a hangsúlyt. Egyszerűen átélhetővé és megélhetővé teszi a nemzeti identitást. Ugyanakkor kézenfekvő válaszokat ad a globális kérdésekre, mint az európai uniós politikai kihívások, a globális migráció, a kisebbségi élethelyzet intézményes garanciáinak elmaradása, a nemzetiesítő államok viselkedése, a hagyományos értelmiségi és politikai osztály elutasítása, úgy, hogy ez a saját elképzelt csoporthoz való „hűséget” és „ragaszkodást” erősítse meg. *Az új identitáspolitiká hangsúlyozza, hogy a magas és az alacsony kultúra helyett a „hiteles” és a „hazug” kultúra között húzódik a határ, a hagyományos demokrácia helyett az autentikus regionális kultúrán alapuló rendszer a cél, az értelmiség helyett a cselekvő, hiteles patrióták vívnak ki tekinthető és lesznek autentikus szószólói a közösségnek.*

A fentebbi megállapítások jól mutatják a következő folyamatok lokális hatásait. Egyrészt, hogy az erdélyi magyar nyilvánosság – amely a rendszerváltás előtt intézményesült, központilag ellenőrzött volt, ennek ellenére az erdélyi magyar identitás egyik legfontosabb artikuláló terepének számított – fragmentálódott. Az új média demokratizáló hatása és bárki számára hozzáférhetővé válása együtt járt a korábbi értelmiségi és tudományos szűrők eltűnésével vagy eljelentéktelenedésével. Másrészt a „hi-

vatalos”, „hivatásos” szaktekintélyek és az általuk működtetett diskurzusok megkérdőjeleződtek, részben meggyengültek, részben pedig intézményesen is felszámolódtak azok a fórumok, amelyek működtetni tudták a közügyek és identitáspolitikai ügyek megvitatását. Harmadrészt a hagyományos értelmiségi habitusokhoz kapcsolódó formák, például az írás és a nyilvános (főleg online felületre áttevődő) viták elszakadtak saját, hasonló körülmények között szocializálódott közönségeiktől, és perifériára szorultak. Ezeket a formákat ugyan ma is kitöltik, de valamelyest megfordult a hitelessé válás iránya: míg hagyományosan a szaktekintélyét és tudását bizonyító értelmiségi kapott megszólalási lehetőséget, most azonban az identitáspolitikai ügyekben megszólalók válnak hitelessé, és kapnak lehetőséget a közügyekben való megszólalásra.

A következőkben székelgyföldi identitáspolitikai ügyekben érdekelt interjúalanyok szövegein keresztül mutatom be a hagyományos értelmiségielkekkel szemben megfogalmazott kritikákat. A kritikák nagy része a Gáll Ernő-i felelősség kérdése helyett a hitelességet, a hétköznapi emberek problémájának közérthető artikulálását kéri számon az értelmiségi és politikai osztályon.

Értelmiségellenesség: hitelesség kontra tudományos tekintély

A következő interjúrészletek legtöbbje a mainstream magyar történetírással kapcsolatban fogalmaz meg kritikákat. Habár egyik megszólaló sem történész, mégis úgy tűnik, hogy márkáns véleményük van a szakmai kritériumokról és a tudományos kérdésekről. Az interjúk székelgyföldi értelmiségi személyekkel készültek, tanárokkal, helyi politikusokkal, közösségi vezetőkkel, akikre jellemző a tanulmány első felében tárgyalt népszolgálati habitus. A szövegrészletek egyéb szempontok mellett azért lényegesek, mert megfogalmazzák az erdélyi magyar értelmiségielkekkel szembeni elvárásokat és kritikákat, és rávilágítanak a beszélők tudásvágyára.

A szövegekből jól kitűnik, hogy a „hazugság” és „hitelesség” dichotómiája a hagyományos értelmiséggel szembeni diskurzus

központi rendezőelve. A dichotómia elemei változó tartalommal működnek, de újra és újra identitáspolitikai keretben beszélődnek el. Ez az identitáspolitikai keret egyszerű különbséget tesz a hiteles megszólalók között is: *hiteles*, aki a „népért” dolgozik, *hazug*, aki „csak a hatalmat” akarja. Ezekben a diskurzusokban a tudás politikai instrumentalizálása, insrtumentalizálhatósága egyértelmű: a tudás tekintélyét annak hatalma adja.

És örvendtem, hogy végre valaki foglalkozik a heraldikával. Mert heraldika el volt felejtve és felejtetve, és nagyon kevés ember volt, aki foglalkozott vele. Volt egy Bertényi Iván,³⁴ Kis magyar cimertan, sokat tanultam belőle. Na most ez a Bertényi Iván az előszóban elismeri, hogy mivelhogy az első könyvét a kommunizmus alatt írta meg, elismeri, hogy hazudott. Írt egy javított kiadást, és azt írja, hogy most viszont nem hazudik. Más rendszer van. Na most, ha más rendszerben hazudott, írhatja ebben a rendszerben, hogy nem hazudik, mert nem tudom elhinni neki. Mert ha valaki egy történelmi vagy tudományos írást képes kiadni úgy, hogy ferdít, azért, mert a rendszer azt úgy kívánja meg, akkor inkább ne írjon róla. Hol a hitele?³⁵

Azt mondja Badiny Jós Ferenc,³⁶ hogy hasonlítanak a magyar történészek a románokhoz, már akadémiai szinten, mert mind a kettő hazudik. Csak a románok a nemzetük javára hazudnak, a magyarok a nemzetük kárára hazudnak. S felhívja, felszólítja a magyar történészeket, hogy ne azzal foglalkozzanak, hogy tetszelegjenek a mindenkori kormánynak, és a mindenkori politikának, hanem tudományosan vessék össze a kutatásaik eredményét, és próbáljanak megállapodni egy közös igazságban. Ami elfogadható mindenki számára. És ő komoly könyve-

³⁴ Lásd bővebben: http://mta.hu/koztestuleti_tagok?PersonId=11402 (Letöltve: 2017. 11. 25.)

³⁵ F 23-as interjú, 2015. 08. 10., Gyergyóalfalu, saját interjú.

³⁶ Érdekes, hogy népszerűsége és eszméinek méretes követő táborra ellenére a Badiny munkásságával foglalkozó Wikipédia-szócikk is hangsúlyozza történelmi eredményeinek vitatott jellegét. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Badiny_J%C3%B3s_Ferenc. (Letöltve: 2017. 11. 25.)

ket írt, amik mind olyanok, hogy a magyar ember lelkivilágát építik. És emelik, bizony! És olyan világosan megírja az ókort, hogy én akkortól kezdtem megérteni, hogy mi történt az ókorral. Mert az ember bármilyen könyvet olvas el, akkora homály és ködösítés folyik, ugyanis minden európai történésznek a célja, kiemelni vagy a latin kultúrát, ami olyan, hogy megtermékenyítette az egész európai civilizációt, vagy a germánt.³⁷

A kérdést naponta fel kellene tenni a politikusainknak velük szembe. Naponta. És a médiának, az értelmiségieknek fel kellene tenni naponta, hogy ugyan biza miért nem akarnak [a románok] leülni, és a történelemről tárgyalni, és Trianonról tárgyalni és mindenről tárgyalni normális módon. [...] „Akkor voltatok hülyék vagy most vagytok hülyék?” így kell feltenni a kérdést! Ez a nemzet meghülyült száz év, vagy Trianontól, vagy a Gyulafehérvári egyesüléstől, vagy ki volt a hülye akkor? Mi voltunk a hülyék? Mi nem kértük ezt az ígéretet! Minden sajtónak, minden lapnak, minden tanult embernek ezzel kellene foglalkozni. Nem titkolózni és elhallgatni!³⁸

Grandpierre Attila³⁹ foglalkozott a székelyek őstörténetével, és olyan forrásokhoz nyúlt, amit titokba tartottak legalábbis a magyar történészek. És ott van Raffay Ernő.⁴⁰ Nekem senki ne mondja, hogy nem ő tett a legtöbbet a magyarokért. Ő legalább minden munkájában arra törekszik, hogy a tisztánlátást segítse elő.⁴¹

³⁷ F 25-ös interjú, 2015. 08. 15., Gyergyószentmiklós, saját interjú.

³⁸ F 26-os interjú, 2014. 5. 15., Szováta, saját interjú.

³⁹ Grandpierre Attila munkásságában az ezoterikus irodalom és az őstörténet fonódik össze a zenei karrierrel, bővebben információkat életpályájával és munkáival saját honlapján olvashatunk: <http://www.grandpierre.hu/site/>. (Letöltve: 2017. 11. 25.)

⁴⁰ Raffay Ernő az egyik legismertebb figurája a nemzeti műfaj köré épülő, élményorientált szubkultúrának. Habár a hivatalos történész egyes megnyilvánulásait, eredményeit a történészszakma vitatja. A munkásságát bemutató Wikipédia-oldalon felsorolva megtalálhatóak legfontosabb szövegei: https://hu.wikipedia.org/wiki/Raffay_Ern%C5%91. (Letöltve: 2017. 11. 25.)

⁴¹ F 21-es interjú, 2015. 07. 17., Sepsiszentgyörgy, saját interjú.

Az értelmiségellenes diskurzus egyik mozgatórugója a hagyományos politikai osztályba és értelmiségbe vetett bizalom hiánya. A sérelmek és a morális rend helyreállítására vonatkozó igény nacionalista keretei megerősítik a(z) (kritikai) értelmiségellenes diskurzust. Ennek artikulációja és a hozzá kapcsolt gyakorlatok (ünnepek, megemlékezések, blogok, honlapok, nyomtatott kiadványok fogyasztása stb.) kulturálisan tanult gyakorlatok, ezért kevés helyi referenciát használnak. A helyi strukturális problémák elbeszélésére is alkalmas ez a keret, de ezekről kevesebb szó esik, ehelyett egy nagyobb összefüggérendszerbe helyezik a lokális problémákat.

A székelyföldi, erdélyi közösségek sérelmeinek artikulációja és nyelve a magyarországi gyakorlatokból elsajátított elemekből és gondolatmenetekből táplálkozik. A személyes tapasztalatok és a közösséget ért sorscsapások elbeszélésére a magyarországi újnacionalista⁴² minta vált mértékadóvá. Az interjúalanyok túlnyomó többsége valamiféle kapcsolatban áll például a Magyarok Világszövetsége tagjaival, vagy a szervezet kiadványaiból informálódik, azokat fogadja el „hiteles történelemnek”. Az interjúalanyok által említett kulcsfigurák a hagyományos akadémiai szereplőket és a tudástermelés gyakorlatait elutasítják, külföldről támogatott „ügynököknek”, a hazugság terjesztőinek bélyegzik meg őket, kutatásaikat pedig a tömeg megvezetésére és manipulálására alkalmas eszköznek állítják be.

Az értelmiségellenes diskurzusok egyik populáris alkalmát adják a népszerűsítő előadások. Ifjúsági és zenei fesztiválok (Erdélyi Magyar Ifjak-tábor, Székely Sziget), város- és falunapok, könyvbemutatók és egyéb évfordulókhoz kötődő megemlékezések mind olyan fórumai ezeknek a diskurzusoknak, amelyek összekötik az „alternatív tudományos tudást” egyfajta szórakozással. A szerzők a tudományosan ellenőrizhető tudás helyett egyfajta „titokfeltáró” tevékenységet végeznek, az „elhallgatott történelmet” sokszor források és mítoszok merész társításával komponálják újra. Az eredmény könnyen fogyasztható kulturális termék, amelyet a titok feltárásának dramaturgiája

⁴² Lásd FEISCHMIDT Margit és mások: I. m.

mozgat (hasonlóan a krimi és a sci-fi dramaturgiájához). A titkok önmagában is érdekes, de ebben a gondolatmenetben ennél többről van szó. A titkok feltárása az elképzelés szerint választ ad arra, hogy *kik felelősek a múlt tragédiáiért, kudarcaiért, a kortárs válságok eszkalálódásáért, egyszóval beazonosítják a bűnbakokat – legtöbb esetben a hagyományos értelmiség egyik-másik alakját.*

A tudás ipara

A fentebbi idézetek a hiteles tudásként aposztrofált kulturális tartalmakról és a hiteles értelmiségekről szóló diskurzus működését szemléltetik, azonban kevésbé érintik magát a tudástermelés logikáját. A tudományos tudásnak – vagyis a társadalmi, kulturális és politikai közegbe ágyazott tudományos közösség produktumának – az előállítása, szerepe és kontextusa is megváltozni látszik ebben az alternatív térben. Habár ezeknek a változásoknak sokféle vetülete lehetséges, ebben az esetben főleg a nyilvánosság strukturális változásaival kapcsolatos megállapításokra szorítkozom. Előzőleg már esett szó az erdélyi magyar nyilvánosság magyarországi mediális térbe való becsatornázódásának folyamatáról, a különböző regionális nyilvánosságok autonómiájának hiányáról. Ebből kifolyólag azok kevésbé vagy egyáltalán nem látják el ellenőrző és szűrő funkciójukat, legtöbbször kritikátlanok a hatalmi központból érkező „tudás” minőségével vagy tartalmával kapcsolatban.

Egy-egy magyarországi meghívott előadásáról általában ugyanolyan súllyal tudósítanak a helyi lapok, tekintet nélkül arra, hogy a meghívott társadalmi tekintélye a tudástermelésben betöltött pozíciójából vagy a népszerűségéből fakad. A tudástermelésre, kulturális termelésre a romániai magyar nyilvánosság értelmiségi szereplői nincsenek különösebb ráhatással, ebben a rendszerben főleg *fogyasztókként* vagy a saját közösség felé működő *fordítókként* jelennek meg. Népszerűségük és mennyiségük az elmúlt évtizedekben megnőtt, ellenben a határ

a módszertannal és forrásokkal alátámasztott, valamint az „alternatív” tudástermelés között fokozatosan halványul.

A hatalmi központ kulturális termelésének logikájában felfedezhetjük a populáris kultúra gyakorlatba ültetett logikáját. Itt most *három jellemzőn*⁴³ keresztül szeretném bemutatni, hogy mit is értek pontosan a populáris kultúra logikájának megjelenésén az információ- és a tudásszerzés kapcsán. A nemzeti diskurzus kapcsán műfajjal, zsánerrel találkozunk, olyan történelemmel, kultúrával kapcsolatos szövegekkel, amelyek műfajjá⁴⁴ állnak össze, olyan értelemben, hogy hasonló kérdésekkel hasonló válaszokat produkálnak egy sajátos nyelvezettel és epiztemológiával.

A műfaj fogalma a populáris kultúrákutatók terén egyszerűre jelenti az irodalomtudományból kölcsönzött klasszifikációs rendszer hagyományát, valamint a kulturális iparok által konstruált kategóriarendszert. Így két szempontból értelmezhető: egyrészt a különböző szakmai vagy egyéb ismérvek alapján meghatározott zsánert jelenti, másrészt a tudásipar, kulturális ipar által előállított kategóriát. Mindkét szempont szimultán működik különbségtevő gyakorlatként és kontextusként is: a kulturális alkotás folyamatának eredménye, vagyis a „termék” a nyilvánosság, a fogyasztók vagy a piac által értelmezhető áruvá válik.⁴⁵

Például a *magyar nemzeti téma* kapcsán kialakul egy *műfaj*, ennek jellemzői között megtaláljuk a nemzeti sérelmek elemzését, a veszteségnarratívákat és a Trianon-diskurzusokat. Ezek elbeszélésének vannak formai és tartalmi sajátosságai, például a magyar, etnikailag egységes nemzet elképzelésének múltba vetítése, Erdély etnikailag homogén reprezentációja, jellegzetes hangnem és a viszonyok meghatározott ábrázolási módja, valamint stilisztikai eszköztára. Másrészt különböző műfaji jeleken keresztül a kulturális ipar is besorolja ezeket a termékeket, lesz

⁴³ Lásd Hesmondhalgh leírását a kulturális iparról: David HESMONDHALGH: *Cultural Industries. Third Edition*. Sage, London, 2013.

⁴⁴ A kreatív iparágak és a fogalom meghatározása kapcsán lásd: David HESMONDHALGH: I. m.; Keith NEGUS: *Music Genres and Corporate Cultures*. Routledge, London, 1999.

⁴⁵ David HESMONDHALGH: I. m.; Keith NEGUS: I. m.

egy adott áruk, ellátják őket szlogenekkel, a műfajra jellemző jelekkel, meghatározott mennyiségben állítják őket elő, és adott helyeken beszerezhetőek.

Ezek a „termékek” műfaji kategorizációk révén nyerik el végső, fogyasztható formájukat. A műfajok az egyéni vagy közösségi fogyasztásnak és tapasztalatnak olyan elsődleges kontextusát adják, amelyben megtalálhatóak a kulturális termékekhez kapcsolt elvárások és konvenciók, érzelmi hangolások.⁴⁶ A műfaj fogalma azonban nem merül ki a kulturális termelés kategorizációs rendszerében használt címkékben, a műfajokhoz társadalmi rétegeket, nemet, etnikumot, stílust, adott érzelmi töltetet, nosztalgiát, hangulatot lehet kapcsolni. A nemzeti műfajok kapcsán fontos, hogy segítenek megerősíteni a saját csoporttal kapcsolatos pozitív értékeket és totális világrépre törekednek.

A nemzeti műfajhoz tartozik egyfajta elbeszélési dramaturgia is: ezek a szövegek első lépésben egy aktuális, kortárs társadalmi problémát ragadnak meg, amelyből kiindulva bemutatnak – egy merész analógiával kiválasztott – történelmi eseményt, folyamatot. Az esemény kapcsán rámutatnak az eddigi kutatásokban egy csúsztatásra, egy félreértésre vagy egy szempont elhanyagolására, és ebből kibontják a napjaink problémájára vonatkoztatott konklúziót. A konklúzió általában arra is rámutat, hogy a politikai, gazdasági vagy egyéb érdekek, amelyek ezt a csúsztatást, félreértést lehetővé tették, gazdasági vagy politikai tőkévé konvertálhatóak. A csúsztatás szándékos, a közönség félrevezetése valamilyen tökefelhalmozás eszköze.⁴⁷

⁴⁶ Ugyanúgy, ahogy a zene, film vagy irodalom fogyasztásában léteznek műfaji jellemzők az érzelmi finomhangolás szempontjából, a nemzeti műfajok kapcsán is fontosak ezek a tanult érzelmi konnotációk, például míg a humor kevésbé jelenik meg bennük, addig az emelkedett hangulat, a pátosz ismétlen előfordul.

⁴⁷ Az előzőleg elemzett interjúrészleteknek, valamint a történeti narratívák popularizálódásának jó értelmezési keretet biztosítanak a történelmi mítoszokkal kapcsolatos tágabb elemzések. Egy Gábor több szövegében is foglalkozik a történelmi mítoszok funkciójával, kialakulásukkal: „A tudományosan is legitim történeti narratíva helyét rendszerint akkor vehetik át a mítoszok, ha a történettudomány eredményei túl bonyolultnak, nehezen kezelhetőnek és mindenekelőtt nemzeti szempontból ellentmondásosan lát-

Mint minden egyéb műfajjal, ezzel szemben is vannak elvárások. Például, hogy szórakoztató legyen, valamilyen populáris történeti eseményhez kapcsolódjon, a szerző egy apró részletből bontsa ki az egészet, göngyölítse fel az események láncolatát. A lokális kontextuson túlmutató tanulsággal, ellenőrizhető elemekből állítsa össze a hipotézist, és vonjon le meggyőző következtetést. A műfaji sajátosságok közé tartozik az is, hogy olyan, látszólag egymással semmilyen kapcsolatban nem álló „igazságok” kerülnek egymás mellé, amelyek mennyisége és részletessége bizonyítja a szerző vagy beszélő hitelességét és jártasságát a témában.

A populáris kultúra logikájának megfelelően ebben a kulturális termelésben is megjelenik a sztárrendszer, vagyis azok a szerzők, akik a leghitelesebben képviselik a tudás populáris formáját. Ennek a kiépüléséhez intézményes feltételekre is szükség van: a „sztárok” nyaranta fesztiválokon, évente több könyvbemutatón utazzák végig a Kárpát-medencét, ismertetve az „eltitkolt történelem” legújabb fejezeteit vagy aktuális vonatkozásait. Ezek az értelmiségi szereplők nemcsak saját kutatásaikat, munkáikat mutatják be, hanem interpretálják a jelenkor problémáit, konfliktusait is. Hitelességüket nem csupán a témában való jártasságuknak és előadókészségüknek köszönhetik, hanem annak az „aurának” is, amely ehhez a szerephez jár. A tudományos tudás tekintélyére apellálnak ezek a szövegek és szerzők is.

A harmadik jellemző a szerialitás, a sorozatjelleg.⁴⁸ A kulturális termelést és a tudástermelést alapvetően nem egy be-

tatják a múltat. Amennyiben a történeti ismeretek és az identitás elemei, a nemzeti énkép ellentétbe kerülnek, a kognitív disszonancia kezelésére széles tere nyílik a mítoszoknak.” Lásd: EGRY Gábor: Régi-új magyar-román történelmi mítoszok. *Tudományos Közlemények*, 2004/10. Forrás: http://epa.oszk.hu/02000/02051/00024/pdf/EPA02051_Tudomanyos_Kozlemenyek_10_2004_apr_073-078.pdf (Letöltve: 2017. 08. 02.)

⁴⁸ Lásd például a Magyarok Világszövetsége által kiadott Magyarságtudományi Füzeteket (<http://www.egipatrona.hu/mvsz/index.php/2012-07-30-20-33-02/84-magyarsagtudomanyi-fuzetek>) vagy a *Nagy Magyarország* történelmi magazint (<http://karpatiastudio.hu/tortenelemi-magazinok/nagy-magyarorszag/>) és a *Nagy Magyarország Könyveket* (<http://karpatiastudio.hu/konyvek/nagy-magyarorszag-konyvek/>).

fejezett munkaként, az adott tartalom legyártásával lezáruló folyamatként kell elképzelnünk. Ahhoz, hogy az elkötelezett közönség figyelmét fenn lehessen tartani, és a fogyasztási szokásoknak eleget lehessen tenni, szükség van a témák sorozatba rendezésére. Egy-egy téma vagy tematika kibontására nem egy szöveg, előadás vagy könyv specializálódik, hanem egy egész sorozat. Ez a keret követi a könyvpiacok és egyéb kulturális piacok marketinglogikáját: a sorozatot hol a tematika, hol pedig a szerzők személye kapcsolja össze. Ebben az esetben a sorozatot az is összeköti, hogy a nemzeti műfajhoz, az újnacionalista ideológiához sorolható munkákat gyűjti egybe.

A nemzeti műfaj köré épülő tudástermelés egyfajta tudásvágyat elégít ki, és a társadalmi, strukturális problémákra vonatkozó kérdéseket válaszolja meg. A problémák artikulálására és kezelésére kézenfekvő diszkurzív technikákat alkalmaz, struktúrájában a populáris kultúra logikáját veszi alapul, létrehozza a műfaji sajátosságokat – ezekhez etnikai, vallási, nemi, érzelmi tartalmakat kapcsol. Létrehozza az alternatív nyilvánosság vezető értelmiségijeit, pozíciójuk megkonstruálásakor pedig a sztárrendszer kialakult sémáit hasznosítja. Harmadrészt a tartalmakat egyfajta sorozatba rendezi, így a közönség fogyasztási igényeihez kézenfekvőbbé, emészthetőbbé válnak. A nemzeti identitás a kulturális termékek fogyasztásán és az elköteleződésen keresztül konstruálódik, azonban ezeket a tartalmakat már nem tudják ellenőrizni és a lokális gyakorlatokhoz alakítani a kritikai értelmiség hagyományos csoportjai. Ennek a csoportnak a szűkülő nyilvánossága nem képes ellenőrizni az identitáspolitikai gyakorlatokat.

Konklúzió

Tanulmányomban az erdélyi magyar értelmiségi pozíciók, illetve a nyilvánosság változásával és az alternatív tudástermeléssel foglalkoztam – ugyanis mindhárom a közösségi identitás artikulálása és reprezentációja fontos elemének és „intézményének” tekintem. Az erdélyi magyar nyilvánosság fragmentálódásával

és az értelmiségi szerepek átalakulásával a hitelességi verseny a tudományos tekintélyről áttevődött az identitáspolitikai terepre. Mivel ennek a versenynek az egyik legfontosabb tétje a közösségeket érintő társadalmi problémák értelmezése és megoldási kísérlete, az identitáspolitikai válaszok összecsúsznak a társadalmi problémákra adott válaszokkal. Ezt a változást támogatja és instrumentalizálja a magyarországi mainstream politika is, fenntartva és megerősítve a nemzeti autentikusság történetileg alakult képét.

A radikális jobboldalra jellemző diskurzusokat egyre inkább kisajátítja a mainstream magyar politikai retorika, a hangsúlyozott problémákra kínált megoldások pedig egyre több feszültséget okoznak főleg az olyan periferiális területeken, mint Székelyföld. Ennek jó példája a székelyföldi magyar nyelvű romák helyzete: az egyik legkiszolgáltatottabb rétegnek számító székelyföldi cigányságról nemrég a magyar kormány egyik minisztere minősíthetetlen hangnemben beszélt,⁴⁹ amikor úgy fogalmazta meg a magyar kormány dilemmáját, miszerint még nem dönt el, hogy a határon túli magyar nyelvű roma lakosságot integrálni kell-e a magyar kulturális nemzetbe. Az eset fontosságát az is jelzi, hogy az erdélyi magyar vezetők közül senki sem fogalmazott meg ellenvetést vagy kritikát ezzel szemben.

Az identitáskonstrukciók integráló és kizáró mechanizmusai az etnikai határok mentén alakulnak újra, ennek értelmezése pedig majdnem teljesen kikerül a hagyományos kritikai értelmiség és szaktudományos közeg berkeiből, lévén, hogy a hitelességi verseny fontos elemévé válik. Az erdélyi magyar értelmiségiek és szaktudósok „bedolgozóivá” váltak a magyarországi „nemzetpolitikának”. A nyilvánosságban artikulált társadalmi problémák, emlékezetpolitikai mozzanatok nem a lokális viszonyokból és történelmi kérdésekből, hanem a centrum által meghatározottakból tevődnek össze (például az Erdély-szerte csak kis létszámú vállalkozót érintő programok mint a

⁴⁹ Forrás: http://index.hu/belfold/2017/07/20/balog_zoltan_emmi_tusvanys/ (Letöltve: 2017. 11. 25.)

„Külhoni magyar családi vállalkozások éve”,⁵⁰ „Fiatal külhoni magyar vállalkozók éve”,⁵¹ vagy a kastélyprogram⁵²). Mivel az erdélyi értelmiség jó része anyagilag függ ezektől a programoktól, tervezésükben vagy lebonyolításukban is részt vesz, nincs abban a helyzetben, hogy valódi szociálpolitikák, kulturális közpolitikák kialakítását önmaga kezdeményezze.

A Gáll Ernő-i értelmiségi ethosz egyik legfontosabb gondolata – legalábbis a szándékok szintjén – a közösség és a vezetők közötti direkt viszony volt, ahol a hétköznapi tapasztalatok és a társadalmi problémák egységes nyilvánosságban jelenhettek meg, ahol a közösségi identitás, a nemzeti identitás megélésének és artikulációjának lokális beágyazottsága elengedhetetlen volt. Ez mára teljesen megváltozott. A magyarországi alternatív kulturális termelés vált az identitáspolitika jelentős fórumává, annak a nyelve befolyásolja az identitásról való beszédet. Kontrasztként álljon itt befejezésül Gáll egyik esszéjének pár soros idézete: „Úgy találtam, hogy a kisebbségi helyzetben, a román nemzetállami beolvasztó politikával szemben védekező erdélyi/romániai magyar kisebbségnek mindkét értelmiségre szüksége van. Életében ugyanis működik a homogenításra, a tudatosulásra irányuló igény, s nyilván nem mondhat le a sajátosságait megformáló múlt felidézéséről. Sőt lehetségesek olyan történelmi pillanatok, amikor – a jelen s a jövő garanciájaként is – éppen az utóbbi szerepkört betöltő értelmiségi csoport kerül előtérbe.”⁵³

⁵⁰ Lásd bővebben: <http://vallalkozokeve.kormany.hu/> (Letöltve: 2017. 11. 25.)

⁵¹ Lásd bővebben: <https://www.nemzetiregiszter.hu/jelentkezes-a-2016-a-kulhoni-magyar-fiatal-vallalkozok-eve-program-nyitorenndezvenyere> (Letöltve: 2017. 11. 25.)

⁵² Bővebben: <http://www.kastelyerdelyben.ro/erdelyi-kastelyok-hidak-a-kozossegek-es-kulturak-kozott.html> (Letöltve: 2017. 11. 25.)

⁵³ GÁLL Ernő: I. m. 148.